

A Kossuth Klub működésének korai időszaka 1955–1957

Nem sok klub büszkélkedhet Magyarországon jó hét évtizedes múlttal, ezek sorába tartozik a budapesti Palota-negyedben lévő, a Múzeum utca 7. szám alatt ma is működő Kossuth Klub. A TIT Kossuth Klub Egyesület – amely napjainkban a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat egyik tageszervezete – az 1953 és 1958 közötti Természet- és Társadalomtudományi Társulat, majd a névváltoztatás után Tudományos Ismeretterjesztő Társulat budapesti szervezetének jogutódja. Az alábbiakban, a helyszíneként szolgáló Múzeum utcai épület rövidke bemutatása után, a Klub korai időszakának, 1955–1956-os, némileg 1957-re is átnyúló történetét foglalom össze. S ha már a Kossuth Klub korai történetéről van szó, nem maradhat ki a Petőfi Kör tevékenységének és a Klubhoz való kapcsolatának bemutatása sem.

A Kossuth Klub megalakulása

A Klubnak helyet adó épület jelenleg kétszintes, korábbi, 1869-ben épült alapja azonban egy egyemeletes lakóház volt, ennek a korai, eklektikus stílusú háznak az építetője Tomcsányi József, tervezője és kivitelezője pedig Bárczy Imre volt. Az épület 1872 és 1875 között bővült a mai kétszintes formájára, tulajdonosa gróf Zichy János volt. Tervezőként és kivitelezőként Kauser Jánost tüntették fel a hivatalos iratokban, továbbá valószínűleg részt vett az építési munkálatokban Wechseltmann Ignác is.¹ A palota 2002 óta műemléki védelem alatt áll.

A Klub az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) kultúrpolitikájának szerves részeként alakult meg. Ugyanis a párt a szocializmus velejárójának tekintette többek között azt is, hogy emelje az ország népének műveltségi szintjét, illetve igényei szerint átformálja a műveltség tartalmát, és szabályozza a kultúrához való hozzáférést. Ennek az elképzelésnek a jegyében országsszerte művelődési otthonok, mozik és népkönyvtárak nyíltak, ahol kulturális versenyeket, előadásokat, bálakat vagy egyéb rendezvényeket tartottak, valamint számos ismeretterjesztő témájú könyvet és újságot adtak ki.² Mindezekkel párhuzamosan megkezdtek a tudományos ismeretterjesztés alapjainak szélesítését is. A központi intézmény létrehozását a különböző tudományos ismeretterjesztő társulatok (a Magyar Természettudományos Társulat, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Irodalomtörténeti Társulat) összeolvasztásával kívánták elérni. Bő egy éven át tartó előkészítés és szervezés után a Természet- és Társadalomtudományi Társulat (TTIT) 1953. április 29-én alakult meg, felügyeleti szerve az 1949-ben felállított Népművelési Minisztérium volt. A TTIT-nek szánt presztízs mértékét jelzi, hogy alakuló közgyűlését az MTA dísztermében tartották, amelyről a *Szabad Nép* is hírt adott.³ Az elnökség első ülését 1953 szeptemberében tartotta, majd az év végéig létrejöttek a Társulat megyei szervezetei, illetve megalakultak központi szakosztályai is.

Az elnökség és a szakosztályok tagjai többnyire a korszak prominens művészei vagy az adott tudomány jeles képviselői voltak.⁴ A TTIT a neki szánt szerepnek megfelelően 1954-től kezdve rendszeresen tartott előadásokat és hirdetett szabadegyetemeket, és közben 1956-ra minden megyében kiépült klubhálózata is.⁵ A TTIT központi, kiemelt, reprezentatív funkcióval bíró klubja, a Kossuth Klub 1955. január 22-én nyitotta meg kapuját az érdeklődők előtt. Előzményeként megemlítendő az 1954. december 14-én tartott összehívásos ülés, ahol a Kossuth Klub megnyitása mellett érvként az hangzott el, hogy az addigi négy budapesti szervezetet egyesíteni kellene, s az egységes fővárosi

szervezet rendelkezék – a meglévő klubok megtartása mellett – egy központi klubbal. A TTIT-nek ekkor működött klubja a Mészöly utcában és a Bem rakparton is. A Kossuth Klub élére – a minél változatosabb programok kialakítása végett – a kultúra és a tudomány területén alkotókból álló klubtanács került, a klub közvetlen vezetője először Tarcsai Pál lett, akit tisztségében Kóczán László váltott.⁶

A klubélet szervezésének kérdései, illetve a kluboknak szánt szerep mutatkozik meg a TTIT 1955. április 14–15-én tartott titkársági ülésének határozatai alapján is. Kimondták, hogy a klubtagság a Társulat és a klubok keretén belül működő szakkörök tagjaiból áll össze, s hogy a klubtanácsoknak aktívabban kell a klubok politikai irányvonalának kialakítása terén dolgozniuk. Szóba került az is, hogy az ismerkedési estek addigi rendjén jó lenne változtatni, ugyanis a témafelvetések miatt elmaradtak a tényleges viták, így az ismerkedésre is kisebb esély nyílt. S felmerült az is, hogy jó lenne, ha a klubok tevékenysége szorosabban illeszkedne az egyes szakosztályok és munkabizottságok munkájához.⁷

A Klub megnyitása és működésének első éve

A Kossuth Klub megnyitásáról több helyütt is beszámolók jelentek meg. A Társulat folyóirata, a *Természet és Társadalom* szerint az volt „a cél, hogy ez a klub a társulati tagok egyik fontos és kedvelt otthona legyen. A klub helységeinek építésében és berendezésében is döntő módon közrejátszott az a törekvés, hogy értelmiségünk társadalmi életének egyik színterévé és szórakozóhelyévé váljék.” Mindezen elképzelés megvalósítását egy 200 fő befogadására alkalmas előadóterem, könyvtár, folyóirat-szolgálat és ahhoz tartozó olvasóterem szolgálta. Továbbá az emeleten és a földszinten a beszélgetésekhez, eszmecserekhöz szalonokat alakítottak ki, a szórakozni vágyók pedig a játékszobában sakkozhattak, dominózhattak és kártyázhattak, továbbá megnyitott egy büfé is. A cikk a már lezajlott rendezvények bemutatásával zárult: „*Haladó hagyományainkról anket, beszámoló a szovjet írók II. kongresszusáról, felszabadulási ünnepség, zongorahangverseny, színvonalas fizikai és biológiai előadások [...], bemutató filmelőadások, mikrobarázdás zeneest, televíziós adás bemutatása stb. szerepel[t] a gazdag programban.*”⁸

A *Magyar Nemzet* megnyitóról szóló híradásának – amely szerint „több mint háromszáz értelmiségi dolgozó gyűlt össze” az eseményre – zömét Erdey-Grúz Tibor oktatásügyi miniszter beszéde tette ki: „*Szükséges, hogy a különböző területen dolgozó értelmiségiek találkozhassanak egymással, megvitathassák, mik az adott helyzetben a legfontosabb tennivalóik, kialakíthassák nézeteik közös alapelemeit. Móját kell találniok, hogy meghányják-vessék, mi a teendő a béke megóvása céljából, [...] miként mozdíthatják elő leghatékonyabban, hogy a tudomány és technika nagyszerű vívmányai az emberek jólétét és boldogságát szolgálják, ne pedig nyomorát és pusztulását idézzék elő.*” S míg a *Természet és Társadalom* a Klub megnyitását úgy értékelte, hogy a TTIT-tagok színteret nyernek a társadalmi élet műveléséhez és a szórakozáshoz, addig a *Magyar Nemzet* – már cikke címében is – azt emelte ki, amelyet a citált beszédek szintén megerősítettek, hogy a Kossuth Klub révén a (budapesti) „haladó” értelmiség jutott tudományos és kulturális fórumhoz.⁹ A *Népszava* megnyitóról szóló írása szinte szóról szóra megegyezik a *Magyar Nemzet*ével, a különbség mindössze annyi, hogy Erdey-Grúz Tibor beszédét rövidebben idézték.¹⁰

S bár egy évvel a megnyitó után, azaz 1956 februárjában a Társulat folyóirata a megkezdett munka gondtalan alakulásáról, kibontakozásáról írt, a közélet állóvizeinek felkavarodása – amelynek majd 1956 októbere és novembere lesz a csúcspontja – ekkor már valójában elkezdődött, s ebben mint helyszín, találkozóhely, kiindulási pont igen komoly szereppel bírt a Kossuth Klub. De még maradva az egyéves működés összegzésénél, az olvasható, hogy a „*Múzeum utcai gyönyörűen, kényelmesen, szinte fényűzően berendezett klubhelyiségében hetek alatt kialakult az állandó látogatók köre, s számuk egyre növekedett*”, egy év alatt ez 24 ezer látogatót jelentett, a „vendégeknyvv

tanúsága szerint pedig sok külföldi látogató is megfordult a klubban". Továbbá megtudhatta az olvasó azt is, hogy rendszeresen tartottak a Klubban műsoros zenei és irodalmi, illetve ismerkedési esteket, filmelőadásokat, képzőművészeti kiállításokat. S hogy a *„Kossuth Klub fennállásának egy éve alatt tudományos életünk komoly tényezőjévé, tudósaink és általában értelmiségünk fórumává vált*". Sőt, büszkén említette a cikk a Dolgozó Ifjúság Szövetség (DISZ) Petőfi Körét, amely szintúgy itt működött, mint a fiatal értelmiség és a jövő tudományos szakembereinek társulása. Problémaként mindössze azt hozta fel a szerző, hogy a könyvtári állomány még hogy kívánnivalót maga után, s hogy a pedagógusok bevonását a klub életébe még meg kell oldani.¹¹

Ezzel szemben belső fórumokon némileg másként, jóval több észrevételt és kritikát megfogalmazva vélekedtek a megnyitás céljáról és az utána eltelt hónapokról. Egy 1955. novemberi, a TTIT budapesti klubjainak működésével és továbbfejlesztésével foglalkozó összegzésben több pontba szedve értékelték a klubokat, köztük a Kossuth Klubot is. A klubok megnyitásáról így írtak: *„Megalakításuk célja az volt, hogy a társulati életben – a tömegek között végzett ismeretterjesztő munkában – résztvevő értelmiségiek számára a társulati élet új kereteit teremtsük meg. S e keret felhasználásával rendszeressé és állandóvá tehetjük a társulati tagság általános műveltségének, világnézetének formálását, fejlesztését. Ezen keresztül pedig elősegíthetjük az ismeretterjesztő munka színvonalának emelését, az értelmiség problémáinak közvetlen, őszinte megvitatását és nem utolsósorban magasszínvonalú szórakozásának, pihenésének kielégítését.*”

Vagyis a sajtó híradásában is feltűnt célok mellett, úgymint a kultúra és a tudomány művelése, megjelent a világnézeti nevelés, fejlesztés is. Szóba került a klubok szerepének kérdése is a társulati életben, amely kapcsán a jelentés megjegyzi, hogy arra vonatkozóan a kezdetekben nem voltak konkrét elképzelések, így nem volt mit a gyakorlatba átültetni. A klubok 1955. január és november közötti időszakának programjait részletesebben is górcső alá vette a szerző. A Kossuth Klub kapcsán megjegyezte, hogy a legsikeresebb rendezvények közé tartozott a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) együttesének műsora, amelyen 250 fő vett részt, Roboz Á. Szalay Karola előadása, 370 résztvevővel, Simonffy Margot és Török Erzsébet előadástestje, amelyet 220 látogató nézett meg. Megemlíti továbbá, hogy a filmetek igen sikeresek voltak, különösen a nyugati filmek nyerték el a nézők tetszését, valamint az irodalmi esteket látogatták előszeretettel, például a Kosztolányi- vagy a Krúdy-esteket, ahol általában 90–100-an jelentek meg. Kiemelte, hogy a filozófiai estek is igen jól sikerültek, viszont kevésbé vonzották a közönséget az építészeti és a politikai klubestek. A leíró jellegű rész után következő feladatleírás összefoglalójában például gondként tüntették fel, hogy némely klubban elkülönülésre utaló törekvések érzékelhetők. Szóba került a klubtanácsok működése is, amely kapcsán úgy vélték, hogy mindeddig a *„Klubtanács feladatai körül sok félreértés, tisztázatlanság volt*”, ezért azok közérthetőbbé tételét fogalmazták meg. A tízhavi látogatottság elemzésében az látszik, hogy többnyire a rendezvények, s nem a konkrét program nélküli esték vonzották a látogatókat, mindez a Kossuth Klub 80%-nyi, az Eötvös Klub 85%-nyi látogatójáról volt elmondható. A szóban forgó időszakban az Eötvös Klubban 7 ezer, a Kossuth Klubban 17 ezer látogatót említettek – ebbe beleszámoltak mintegy ezer társulati tagot is, amely a teljes társulati tagság harmadát jelentette. A beszámoló szerint felmerült az is, hogy nyilvántartást kell vezetni a klubok működésének költségeiről, hogy változtassák meg a nyomtatott klubműsor addig meglévő formátumát, illetve hogy játékpénzt szedjenek be a játékok pótlása végett. A Kossuth Klubban, ahol kísérletképp már bevezették, állítólag a tagok a díjat *„szívesen fizetik. Javaslat: Kártyánként 1.- sakk és dominó 0.50 Ft.*”¹² Egy jelentés pedig orvosolandó problémaként arra hívta fel a figyelmet, hogy az eredetileg tervezett működéshez képest anomáliák léptek fel, ugyanis *„néhány klubban bizonyos mértékig »arisztokratikus« vonások is fellelhetők, /pl. Baranya, Szolnok, Veszprém, Kecskemét, Szombathely, stb./ amely elsősorban az egyes klubba járó értelmiségi rétegek szeparálódásában jut kifejezésre. /orvos-pedagógus/”,* s hozzáfűzték, hogy mindennek következményeképp a *„kommunista értelmiségiek és a funkcionáriusok”* csak kis mértékben képviseltetik magukat a klubban által szervezett társadalmi életben. Utóbbi hátulütőjeként

megjegyezte a jelentés írója, hogy befolyásuk így nem érvényesül a kívánatos mértékben.¹³ A felvetett problémákat alighanem orvosolni próbálták, ugyanis néhány hónappal később, egy 1956 márciusában meghozott határozati javaslat alapján már pozitívabbnak értékelték a klubéletet. Úgy látták „a klubélet kilépett a kezdeti stádiumból”, s egyrészt a szórakozás és művelődés, másrészt a szellemi élet központjaivá lettek a klubok. Ugyanakkor azonban azt szorgalmazták, hogy a klubtanácsok az addig ellátott, zömmel adminisztratív funkciók helyett inkább arra törekedjenek, hogy a klubokban zajló élet politikai és ideológiai irányítói legyenek.¹⁴

A Klub és a Petőfi Kör kapcsolata, a Kör szerepe a forradalmi események megágyazásában

Az 1956-os forradalomhoz vezető út egyik mérföldköve volt, amikor 1955. március 25-én a Kossuth Klubban megtartotta alakuló ülését a DISZ Petőfi Köre, miáltal fiatal kommunista értelmiségiek társasági, közösségi, közéleti tevékenysége indult el. A Petőfi Kör történetét már többen is feldolgozták,¹⁵ így az nem célja ezen írásnak. Az azonban hangsúlyozandó, hogy 1954-től a Nemzeti Múzeumban, a Bessenyei Kör – amely később nevet váltva lett Petőfi Kör – által szervezett viták egyértelműen Nagy Imre szabadabb légkört teremtő, 1953–1955 közötti kormányzásához kötődtek, annak égisze alatt szerveződtek, így a Petőfi Körbe a rákosista irányvonal visszatérése ellenére is bekerültek a Nagy Imréhez kötődő személyek. A Kör vezetősége (annak tagjai Tánczos Gábor, Hegedűs B. András, Nagy Balázs és Pécsi Kálmán voltak) volt már híve a sztálinista idők vezetési, irányítási modelljének.¹⁶ Mindezt tovább erősítette a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusán elhangzott, a sztálini személyi kultuszt elítélő Hruscsov-beszéd is. Miután a Petőfi Kör összekapcsolódott a Kossuth Klubbal, ugyanis számos alkalommal az adott helyet a Petőfi Kör találkozóinak, megbeszéléseinek, beszélgetéseinek, vitáinak, a Klub is bekerült egy olyan szellemi, közéleti körforgásba, amely a rákosista módszerekkel szemben egy szabadabb légkörű, nyitottabb, de hangsúlyozottan szocialista kormányzatot kívánt az ország élén látni.

A visszaemlékezések szerint eleinte a Petőfi Kör rendezvényei nem keltettek túl nagy érdeklődést. Kuczka Péter szerint „kezdetben ezek a Kossuth Klubban meglehetősen szűk körű összejövetelek voltak. Ha becsukom a szemem és arra gondolok, hogy a helyszín milyen volt, akkor magam előtt látom a helyszínt, azt, hogy nem nagyon nagy teremben, úgy emlékszem, az I. emeleten, ablakokkal szemközt ült a nézősereg félkörben elhelyezett székeken és az előadói dobogó volt az ablakok mellett valahol. Ez volt a kezdet, a legkisebb méretű. Volt később, mikor növekedett és ment át a másik terembe, még mindig a Kossuth Klubban, amikor már egy színházterem jellegű terem, talán még függönnyel ellátott emelvény előtt, színházteremszerűen helyezkedett el a nézőtér.”¹⁷ Idővel a Kör vitái iránt akkora érdeklődés kezdett kialakulni (mintegy tucatnyi nagyobb s több kisebb vitáról van szó), hogy azok egyszerűen kinőtték a Kossuth Klubot. Emiatt más, nagyobb befogadó-képességgel bíró helyekre (a Közgazdasági Egyetem nagytermébe, az ELTE Gólyavárába vagy a Magyar Néphadsereg Váci utcában lévő Központi Tiszti Házának nagytermébe) kerültek át. Az ismertebb viták közül azonban ott tartották meg 1956. május 9-én az új ötéves tervről és a fiatal közgazdászokról szóló vitát – a korábbi, szintén az ötéves tervről szóló, március 28-án tartott vitán kevesen voltak jelen, a májusi alkalmon viszont már több százan vettek részt.¹⁸ A nagyobb szabású Petőfi körös viták közül a Kossuth Klub adott otthont az 1956. május 30-án és június 1-én megrendezett történészvitának¹⁹ is. A Klub helyiségei azonban – ahogy azt fentebb már jeleztem – több alkalommal is szűknek bizonyultak a megjelent tömeg nagysága miatt. Ez történt például az 1956. június 15-én tartott filozófusvita²⁰ alkalmával is, amelyet a Kossuth Klubba hirdettek meg ugyan, de onnan a tömeg Lukács György vezetésével átvonult a Közgazdasági Egyetem nagytermébe. A viták tartalmát és hangulatát, illetve a hallgatóság reakcióját jellemzi a következő idézet: „Elmentem egyszer a Kossuth Klubba, és ott egy ilyen fiatalok által összehívott valamilyen vitaülésen vettem részt – a feleségem a kórházban volt. Én eléggé meglepődve távoztam onnan néhány órai riadt figyelés után, majdhogyan nem a fal tövében járva érkeztem ki a Kútvölgyi

*Kórházba, ahol a feleségem feküdt, és elmondtam neki félig-meddig suttogva, hogy olyan merész és hallatlanul érdekes vitán vettem részt, amiről mondjuk eddig hát a nyílt színen még elképzelni sem tudtam, hogy ebben a rendszerben lehetséges.*²¹ A Petőfi Kör legismertebb vitája az 1956. június 27-ei sajtóvita,²² amelyre reakcióként Rákosi javaslatára az MDP Központi Vezetősége (KV) június 30-ai ülésén elítélő nyilatkozat fogadott el. Rákosi beszédében a Petőfi Kör vitáit pártszerűtlennek, a pártot és a rendszert gyakorta támadónak titulálta. A felszólalók közül Tardos Tibor és Déry Tibor írók mondanivalóját pedig egyenesen úgy ítélte meg, hogy azok *„a párt s a munkásosztály vezetését tagadó, ellenforradalmi programot adtak”,* más felszólalók pedig *„felujították a [...] leleplezett és elítélt Nagy Imre féle jobboldali elhajlás pártellenes nézeteit”.*²³ Az MDP KV néhány tagja a TTIT főtitkárát, Mód Aladár történést is a határozat támogatására kérte, amit a TTIT Országos Elnökségi ülésén kellett volna megejteni július 10-én, de Mód javaslatára *„elszabotálták”* a dolgot. Az Elnökség nem túl éles nyilatkozatát ugyanis oly késői időpontban juttatták el a MDP-hez, hogy arra csak telefonon tudtak a KV tagjai reagálni, de Módék a noszogatásra sem voltak hajlandók nyilatkozatuk hangnemén változtatni. A párt nyilatkozatának eredményeképp a Kör nyáron szüneteltette a tevékenységét, de ősszel újra elkezdte vitáinak szervezését, s az újrakezdés utáni, sorrendben második vitát, amely a gazdasági vezetés kérdéseivel²⁴ foglalkozott, a Kossuth Klubban tartották meg, 1956. szeptember 26-án. Az őszi első vitát is, amely a népi kollégiumok nevelési tapasztalatairól szólt, a Kossuth Klubba szervezték először, a meghívón még az szerepel helyszíneként, de az újfent szűknek bizonyult az érdeklődők nagy száma miatt.²⁵ A Petőfi Kör utolsó vitája, az orvosvita²⁶ épp október 23-án volt az ELTE Gólyavárában, majd miután annak vége felé már dúlt a harc a közelben lévő Rádiónál, s azt egy pulpitusra fellépő gépkocsivezető tudatta a résztvevőkkel,²⁷ a vita hamarosan félbeszakadt.

A Kör vezetői október 22-én este összegyűltek a Kossuth Klubban, mivel azonban nem értettek egyet a radikális jelszavakkal, úgy döntöttek, hogy a másnapi napilapokban közléseiket álláspontjukat, s aznap el is kezdik újjászervezni a DISZ-t. 23-án ha Tánczos nem is, de Hegedűs B. és két társa megpróbált tárgyalni a KV-val, de kéréseiket elutasították. 24-étől a Kör egészen november elejéig tulajdonképpen tetszhalott volt, s csak november 3-án igyekeztek újjászervezni a mozgalmat, nyilatkozatot is tettek Nagy Imre kormánya mellett, de a további tevékenységüket elsöpörték a november 4-én hajnalban támadó szovjet csapatok.²⁸

A forradalom és a Kossuth Klub

A z októberi–novemberi események során a Kossuth Klub épülete is megsérült, bár a kár nem volt jelentős. A Klub könyvtárát is veszteség érte, amely 1955 márciusában 1890 kötettel és 444 folyóirattal rendelkezett,²⁹ azonban az 1956-os események során eltűnt 134 könyv.³⁰ A TTIT Központi Könyvtárában lévő könyvállomány 343 kötettel lett szegényebb. Ugyanakkor az embervesztesége – a harcok és a menekülthullám miatt – jóval jelentősebb volt a Társulatnak, illetve magának a Klubnak. Egy, a Kossuth Klub működését taglaló 1957. júliusi jelentés szerint a tagok közül az októberi–novemberi események során 13-an életüket veszítették, 113-an elhagyták az országot, 240 fő pedig ismeretlen helyen tartózkodott.³¹

Október 23-a után sem a TTIT vezetősége, sem a tagok nem képviseltek egyöntetű álláspontot, többen a felkelők oldalára álltak, egyesek november elején már az MSZMP-t segítették, a többség azonban távol tartotta magát az eseményektől. Történt mindez annak ellenére, hogy egy későbbi helyzetértékelés során a párton belül úgy látták, hogy a tagság nagyobb része egyetértett a felkelők szándékaival,³² a forradalom iránti szimpátia ugyanakkor bizalmatlanságot szült a későbbiekben a TTIT-tel kapcsolatban.

A forradalom után

A TTIT, bár októberben elterjedt az a hír, hogy felosztatják, már 1956 novembere során igyekezett munkába állni, amit azonban hátráltatott, hogy a Társulatot a hatalmat megragadó Kádár-kormányzat bizalmatlanul kezelte. A főtitkárnak, Mőd Aladárnak az *Irodalmi Újság* számára írt, de végül csak belsőleg terjesztett, az eseményeket mindvégig forradalomként és szabadságharcként aposztrofáló írása miatt a kormányzat a munkáját nem segítő, nézeteit nem osztó intézményként könyvelte el a TTIT-et.³³

A kormányzati bizalmatlanság jeleként 1956 decemberében fegyveres házkutatást, ellenőrzést is tartottak a Kossuth Klubban, bár annak jelentőségét a sajtó igyekezett kisebbíteni. *„Felelőtlen elemek azt a rémhírt terjesztik, hogy a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Kossuth Klubját karhatalmi szervek feldúlták és többeket letartóztattak. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat titkársága [...] az alábbiak közlését kérte lapunktól: »December 5-én nagyobb karhatalmi erők lezárták a Múzeum utcát, s a társulat Kossuth Klubjában ellenőrző vizsgálatot tartottak. A vizsgálat törvényes keretek között folyt le – senkit őrizetbe nem vettek. A vizsgálat [...] nem a társulat vagy a klub ellen irányult.«*³⁴ Egy 1958-ban készült referátum számba vette a TTIT 1953-tól datálódó munkásságát, külön részt szentelve az 1956. őszi és az azt követő időszaknak. E helyütt is kiemelték azt, hogy a tagság véleménye nem volt egyöntetű a forradalmat illetően: *„Az ellenforradalmi események megzavarták a társulati tagság – és az apparátus nagyobb részének tisztánlátását, s az eszmei zűrzavar az ellenforradalom leverése után is még jó ideig gátolta a társulati munka kibontakozását.”* Azonban a beszámoló szerint idővel úgy látták, hogy mivel a Társulat nem esett szét, a munka tovább folytatható azok révén, akik a megyékben és a fővárosban is jelezték ebbéli szándékukat. Mint írják, tavasszal még csak szórakoztató jellegű rendezvényeket tartottak, 1957 ősztől azonban megindultak újra a klubviták, előadások is. A párt és a tanácsok részéről megnyilvánuló bizalmatlanságot pedig az 1958. április 8-ai határozattal igyekeztek eloszlatni, az ugyanis állást foglalt a fennálló rend mellett és az 1956. őszi eseményekkel szemben.³⁵ Egy a Kossuth Klub 1957 márciusa és júniusa közti működését bemutató írás is kitért arra, hogy a bizonytalanság utáni újbóli működés során eleinte ajánlatosnak tartották a közvetlen ideológiai és politikai propaganda elkerülését. S csak 1957 áprilisától tartottak oly rendezvényeket, amelyek jellege egyértelműen politikainak volt mondható.³⁶

A TTIT munkájának 1957 tavaszán a rendes kerékvágásba történt visszazökkenését az is jelzi, hogy hosszú, több mint hat hónapos szünet után – az ezt megelőző társasági esemény közzététele még 1956 októberében volt³⁷ – a *Népszava* hírei között egy a Kossuth Klubban nyíló kiállítás is szerepelt.³⁸ A megújuló tevékenységet segítette, hogy 1957 februárjában a kormányzat majd 4 millió forintot adott a működésre, s bár az jóval kisebb összeg volt a korábban rendszeresen kapottnál, ami miatt az apparátus leépítésére került sor, az újbóli kibontakozást mégis támogatta; a pénzügyi támogatásból a Kossuth Klub is részesült.³⁹

A konszolidálódó helyzet ellenére azonban még jó ideig rajta ragadt a Petőfi Kör okozta „szégyenbélyeg” a Kossuth Klubon. Ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy Dobi István 1957. május 9-i parlamenti beszédében külön kiemelte a Kossuth Klubot (a Petőfi Körrel és a sajtóval együtt említve) mint oly fórumot, ahol *„aki felfordulást akart, aki rendszerváltozásra, a népi hatalom bukására spekulált”,* az nyugodtan előadhatta mondandóját.⁴⁰

A TTIT-nél 1958 nyarán tartott ellenőrzés alkalmával tapasztaltakat a következőképp fogalmazta meg az arról készített jelentés: *„Az ellenforradalom nagy anyagi és erkölcsi kárt okozott a Társulat munkájában.”* A visszaesést tükrözte az is, hogy az előadások és az azt látogató hallgatóság száma 1958 első felében még mindig jóval kevesebb volt, mint két évvel korábban.⁴¹

A Kossuth Klubnak a forradalom alatti és közvetlenül az utáni szerepéről két – aránylag terjedelmes – anyag is fellelhető az egypártrendszer időszakának állambiztonsági iratai

között. Közülük az egyik a „Pál Tamás” ügynök jelentéseit tartalmazó dosszié. „Pál” a Klub alkalmazottjaként informálta a hatóságokat az ott folyó munkáról, a Klubban megfordulók személyéről, a velük folytatott vagy tőlük hallott beszélgetésekről.⁴² (Az ügynök valós neve Tarcsay Pál, aki mint az a jelentések olvasása közben, illetve az ügynökazonosítás révén kiderült, a Kossuth Klub titkára volt!)⁴³ Bár a munkadossziét 1958 januárjában nyitották, az iratok tanúsága szerint a beszerzés már korábban, 1957. augusztus 26-án megtörtént, sőt korai jelentései (1957. szeptember 3-án indultak) és „Pál Tamás” egy pártkorifeusnak címzett levele is 1957. szeptember 14-ére datálódott.⁴⁴

Az 1957–58-ban íródott jelentések közül a legelső közvetlenül kapcsolódik '56-hoz. A jelentés a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanács (MÉFT)⁴⁵ 1956. november végi megalakulásának körülményeit, terveit, akcióit, személyi kötődéseit részletezi. „Pál” előbb az alakuló ülésen elhangzottakat összegezte, kiemelve a rendszer ellen támadó hangvételűeket, majd felsorolta a jelenlévők nagy részének nevét. Ezután rátért a szervezet és a Kossuth Klub kapcsolatára, ugyanis a „megalakulás után Mód elvtárs engedélyezte, hogy a MÉFT a Kossuth Klub székházába, a földszinti helyiségekbe költözzék”. Saját feladatairól pedig így nyilatkozott az ügynök: „A költözés után azt a szerepet kaptam, hogy megfelelő berendezéssel és felszereléssel lássam el Markosékat⁴⁶, [akik] megalakították a MÉFT Intéző Bizottságát, amelybe, mint a TTIT F.B. elnökét engem is bevettek...” Az ügynök a szervezet tevékenységére kitérve írt a különböző szekciók létrehozásáról, a titkárnóktól kapott információk alapján egyik-másik feladatáról, illetve a MÉFT-nél megfordulók személyéről is. Megemlítette a MÉFT általa tudott konkrét akcióit is: az egyik ezek közt a már említett, Kádárhoz menesztett küldöttség, a másik pedig Krisna Menon⁴⁷ meglátogatása a Margitszigeten. Továbbá kiderül az is, hogy „Pál Tamás”-t megkérte a MÉFT vezetése arra, hogy „a Társulat megyei szervezetein keresztül mérjük fel, mi a helyzet, a hangulat vidéken, valamint azt, hogy a kiutazó instruktorok vigyék magukkal az alapító nyilatkozatot és közöljék, hogy segítsék elő a megyei szervezetek a megyei értelmiségi forradalmi tanácsok működését (megalakulását).” „Pál” mintegy bűnbánóan bevallotta, hogy a „MÉFT tevékenységről azonban abban az időben nekem is az volt a véleményem, hogy hasznos, ha a magyar értelmiséget összefogják, tetszett nekem az is, hogy az ipar beindításáról, az oktatás megkezdéséről tárgyaltak”. A MÉFT értékelésében „Pál Tamás” hangsúlyozta, hogy a szervezet az 1956 októberétől, az ELTE-n működött Értelmiségi Forradalmi Bizottság kvázi jogutódjának tekintette magát. Sőt, míg előbbi az idő rövidsége miatt nem sok eredményt mutatott fel, utóbbi szervezkedése annál eredményesebbnek bizonyult. Ugyanis a MÉFT „a legfontosabb állami hivatalok, intézmények forradalmi bizottságait akarta és nyilván tudta is irányítani”.

„Pál Tamás” összegzésében elemzésre is törekedett, összekapcsolta a MÉFT törekvéseit a Petőfi Kör vitáival és Nagy Imre kormányának elképzeléseivel: „Az a tény, hogy a MÉFT [...] a maga elképzeléseit akarta érvényesíteni az állami, gazdasági élet minden területén. Ez az elképzelés viszont nem különbözött attól, amit az október 23-át megelőző viták produkáltak és alapjában véve nem vették figyelembe a 12 év eredményeit. Úgy érzem, hogy a »demokratikus szocializmus« hangoztatása, terjesztése abban az időben felmentést adott az ellenforradalmi bandáknak, és koncepciójában erősen hasonlított ahhoz, amit Nagy Imre október utolsó napjaiban meghirdetett. [...] Mindent egybevetve: A MÉFT. fellépésével akadályozta a konszolidációt, elősegítette – habár éppen az ellenkezőjét akarta – azt, hogy a kormány kénytelen legyen a szigorú intézkedések sorozatának megtételére, akadályozta az ellenforradalomtól megfertőzött, vagy megtévesztett értelmiségiek – és hozzátenném – munkások, dolgozók megválasztását, tisztánlátásának kialakulását. Ezzel objektíve ideológiai-politikai támaszává vált az ellenforradalomnak.”⁴⁸ Nem csoda, hogy beköszönő jelentése után tartótisztje azt vetette papírra: „nagy ügynöki lehetősége van”. A jelentés miatt konkrét intézkedés is történt, a tartótiszt a MÉFT-nek dolgozó két titkárnő kihallgatását irányozta elő.

Egy ízben adott még visszatekintő jellegű jelentést az ügynök, amikor az 1956 októberében–novemberében történetekhez kapcsolódva a legelső jelentéséhez adott kiegészítésben a TTIT egyik szakosztályában tag orvos-ezredessel folytatott beszélgetését és annak következményét vetette papírra. Az szerinte egy, a Klubba rendszeresen bejáró tagtól még 1956. október 25-én telefonon keresztül megkérdezte, mi a véleménye a történetekről, mire ő nem válaszolt, hanem két nap múlva hívta csak vissza. Ekkor az ügynök elmondása szerint az illető a Kilián laktanyai felkelők kapcsán arról érdeklődött, *„hogyan lehetne arra rábírní, hogy hagyják abba a vérontást”*. A több személlyel folytatott telefonbeszélgetések tartalmát összegző jelentés szerint „Pál” közvetítő volt az Egyetemi Forradalmi Bizottság és a HM között, s értékelése szerint valószínűleg ennek köszönhető, hogy október 29-én megszűnt a lövöldözés az Üllői úton, ahol a Kilián laktanya húzódtott.⁴⁹

Az ügynök későbbi jelentéseiben többnyire ismerőseivel, munkatársaival, barátaival való találkozásokra és beszélgetésekre tért ki. A munkadossziét 1973. május 11-én zárták le. Egy másnap született feljegyzés szerint az ügynököt ugyan a hírszerző hálózathoz kizárták, de ez nem megbízhatósága, hanem *„hírszerző lehetőségének megszűnése miatt történt”*. Korábban ugyanis a rendszeres ellenőrzések is azt derítették ki, hogy az ügynök jelentései *„megbízhatóak voltak”*. A munkadossziét lezáró feljegyzésből az is kiderült, hogy az ügynök a *„kapcsolattartás során eredményes munkát végzett”*. 1956 után *„az ellenforradalom alatt ellenséges tevékenységet kifejtő”*, majd *„1964-től a »IV. Internacionálé« fn. ügyben volt foglalkoztatva”*. S bár az *„ügynök jelentései alapján büntetőeljárás nem indult [...] jelentései nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az operatív feldolgozó munkánk során számos esetben, operatív akcióinkat elősegítő intézkedéseket tegyünk”*.⁵⁰

A Kossuth Klub korai időszakának újabb vetülete rajzolódik ki egy másik hálózati személy, pontosabban ez esetben informátor és T(alálkozási)-lakásgazda *„munkássága”* alapján, akinek aktáját 1957. november 23-án nyitották meg. Az informátor fedőneve *„Farkas Gizi”* volt, de mint az a szervezési anyagokból kiderül, a valódi neve Beck Lászlóné (újboldi házasságát követően Csemegi Károly Istvánné), leánykori nevén Freiburger Éva volt.⁵¹ Az eleinte társadalmi kapcsolatként tevékenykedő Farkas 1956. október 30-ától tájékoztatott rendszeresen egy karhatalmista századost (a férfivel később az informátor összeházasodott) az általa megtudott információkról: a TTIT és a Kossuth Klub ügyeiről vagy egy volt honvédtiszt disszidálási szándékáról.⁵²

Informátorként történő szervezésének szükségességét a szervezési javaslatot tevő rendőrfőhadnagy azzal indokolta, hogy a TTIT *„az ellenforradalom előkészítésében a Társulat egyes vezetőinek igen komoly vezető és irányító szerepe volt. A társulat helyiségeit, Bródi Sándor u. 16. »Dudás-bácsi« főhadiszállásává tették. [A] Múzeum utca 7. egy híryanagygyűjtő központtá [vált], melynek irányításában Tarcsay Pál, vidéki gyűlések megszervezésében, így a »Somogyi összegzések«, Kónya Pál vittek főszerepet. Egyes intézkedések végrehajtásába bekapcsolódott Mód Aladár, a Társulat főtitkára és helyettese Onódy Miklós is.”* A javaslat írója megjegyezte azt is, hogy a Múzeum utcában, vagyis a Kossuth Klubban nem rendelkezik a belügi hálózati személlyel, így az ott történetekről csak későn és hiányosan értesülnek. A kiszemelt Freiburger Évát azért tartotta alkalmasnak, mert a párt utasítására nem lépett be az MSZMP-be – így *„kezdettől fogva kölcsönösen élvezi a körülötte lévő személyek bizalmát”* –, továbbá beosztása, műveltsége is megfelelő, az ismeretterjesztés területét és az abban működő személyeket is ismeri. A főhadnagy kiemelte az informátor ismeretségét Tarcsay Pállal, a Kossuth Klub titkárával, aki 1956 októberében a helyi forradalmi bizottság elnöke volt.⁵³ Tarcsay megfigyelt személyként való képbe kerülésével az a helyzet áll elő, hogy másik szemszögből, egy másik személy által adott jelentésekből is informálódhatunk a jelentései révén korábban felbukkanó ügynökről. A források alkotta összkép alapján ugyan nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, de valószínűsíthető, hogy Tarcsay szervezése mögött a belügi szervek nyomásgyakorlása állhatott. Erre utal a későbbiek során idézett szövegrész is, amelyben Tarcsay szervezésekor elhangzott

információkra utalva a jelentésíró a „vallott” kifejezést használta. Vagyis a Klub titkára azon csoportot gyarapította, akik ellenállóból lettek kollaboránsokká.⁵⁴ Az 1956 előtti időszak kapcsán az ellenállás módozatait sorra véve az ellenállók egyik csoportjáról, a hétköznapi ellenállókról írja Rainer M. János, hogy „jobbára túlélni próbálták a nehézségeket, mintsem a rendszer megbuktatásán dolgoztak volna”⁵⁵. Az egykori ellenállónak ugyanez a konklúziója, azaz miután a rendszer ellen fordult, de annak bukása elmaradt, a túlélés lett a fő a cél, azonban Tarcsay nemcsak visszább húzódott, hanem – a korábban is valószínűsített zsarolás, fenyegetés stb. révén – besúgóvá vált. Tarcsay megbízhatósága mindenesetre a beszerzés után sem volt egyértelmű a belügy szerint, így „Farkas Gizi” „első feladatául kapta: Földes Aliz, Gimes Miklósné disszidens jellemzését, kinti magatartásának, tartózkodási helyének felderítését. Tarcsay Pál jelenlegi magatartásának jelentését.”⁵⁶ „Farkas Gizi”-vel kapcsolatban a belügy részére tett szolgálatok önkéntessége kevesebb kérdőjelet vet fel, ugyanis egy későbbi találkozás leiratában a már említett rendőr főhadnagy a következőket vetette papírra: „Nevezett a beszerzést önként vállalta, melyet bizonyít az a tény, hogy örömet fejezte ki arra vonatkozóan, hogy velünk kapcsolatba kerülhetett. Elmondotta, hogy régi vágya teljesült azzal, hogy velünk együttműködhet.”⁵⁷

A találkozásokról készült jelentések alapján az informátor elsőként az októberi események előtti hónapokról beszélt. „Farkas Gizi” szóba hozta az SZKP XX. kongresszusa utáni TTIT-en belüli aktivitást: egyesek a kommunista testvérpártok magyar témájú cikkeit fordították és másolatokban terjesztették. Mesélt arról a Petőfi Körrel kapcsolatban, hogy igen komolyan szervezték az abba való belépéseket, annak rendezvényeire való látogatótoborzást, valamint felelevenített egy-két jelenetet is a vitákról. Külön kiemelte „Farkas” a Petőfi Kör kapcsán, hogy Tarcsay, többedmagával, a fő hangadók közé tartozott.⁵⁸ Tarcsayról azt is megjegyezte, hogy együttműködött október 23-a után a forradalmárokkal, és nem ellenezte a kormányzattól követelt pontoknak a *Népszava* nyomdájában történő kinyomtatását, tudott róluk, és kezelte a telefonközpontot, ahonnan többeket is informált, onnét tartotta a kapcsolatot az Írószövetséggel és egyéb szervekkel stb. Mindezek mellett „Farkas” elbeszéléseiben sok, az országot elhagyó személy nevét megemlítette, valamint felsorolta, kik említették meg, hogy elhagynák az országot. Az informátor kitért arra is, hogy két kollégája az 1957. március 15-i csepeli ünnepekre készülődve az ünnepi tapétát a „Jöjj el szabadság” felirattal látta el, valamint olyan írásokat vitt ki a rendezvényre, amelyek a jelentést írója szerint összességében hozzájárultak a márciusi csepeli⁵⁹ eseményekhez. A Kossuth Klub neve újra és újra felmerült a „Farkas”-sal való találkozás után írt többoldalas jelentésben, az informátor elmondása szerint a forradalom leverése utáni időkben Tarcsay sok honvédségi holmit osztott szét a Klubban, „...Horváthné, a Kossuth Klub portása sokat vitt el magával. Állandóan a Kádár-kormány ellen agitál. Rohadt Kádár-kormány és a kommunisták.” Bepillantást enged némileg a „belügyi paravánok” mögé az, hogy a jelentést író főhadnagy többször is utalt az információk kiegészítésekor, pontosításakor a már beszerzett Tarcsayra. A „Petőfi Kör névsorát Tarcsay Pál kezelte, erről ő tud felvilágosítást adni.” „Rónainé Erzsébetről értesítette Tarcsayt a szovjet csapatok azon területen lévő erejéről, mozgásáról. Adatgyűjtésre enged következtetni. Tarcsay beszerzésekor vallott erre vonatkozólag.”⁶⁰

Összefoglalva az informátor és a belügy későbbi kapcsolatát, az olvasható ki a dossziéból, hogy az 1960. végi hálózatból történő kizárás⁶¹ után „Farkas Gizi” 1964 májusában újra a belügy látókörébe került, felmerült ugyanis, hogy társadalmi kapcsolatként hasznosítsák, azonban kétszeri találkozás után elvetették a dolgot – az egykori informátor ez idő tájt is a Társulat alkalmazottja volt, s az intézmény megfigyelését továbbra is fontosnak tartották.⁶² Évekkel később, 1969 szeptemberében az 1964. évi kapcsolatfelvétel ötletadója felújította ismeretségét „Farkas”-sal, akitől megkérdezte, nem használhatnák-e időnként fel a lakását fedett, vagyis titkos találkozások lebonyolítására. „Farkas” a jelentés szerint erre így reagált: „...emlékezmem kell a BM politikai szerveihez való nagyfokú ragaszkodására, s ez azóta sem csökkent. Ha – a körülmények ellenére – igénybe akarjuk és tudjuk venni a segítségét, ő a

rendelkezésünkre áll a lakásával is.” Cserébe „Farkas” látogatója az anyagi segítséget helyezett kilátásba.⁶³ A megbeszélés után „Farkas Gizi” 1969 decemberétől a belügy rendelkezésére bocsájtotta lakását, s ez az állapot – egy rövid ideig, 1970 szeptembere és decembere között tartó megszakítással – 1976 júliusában történt kapcsolatmegszüntetésig fenn is maradt.⁶⁴

Rövid összegzés gyanánt elmondható, hogy a TTIT központi klubjának, a Kossuth Klubnak a korai története többnyire szorosan összekapcsolódik a párt kultúrpolitikájával. Attól jelentős eltérés csak 1956 nyarán – a Petőfi Körös emblematikussá vált vitáinak alkalmával – és őszén, a forradalom ideje alatt volt tapasztalható, amikor a klub tagságának jelentős része a felkelőket támogatva vagy akár az eseményekben tevékenyen részt véve az addig nekik szánt szerepen túllépett. S bár mindez oly érzékenyen érintette a TTIT és a Klub létrehozásánál bábáskodó kormányzatot, hogy az kis híján magának a TTIT-nek is a megszűnését okozta, a Klub a TTIT ideológiai megerősítése után nemcsak folytatni tudta működését, hanem megőrizte, sőt, megerősítette szerepét, mint az ismeretterjesztő tudományosság és az értelmiségi találkozások színhelye.

¹ Múzeum utca 7. Déry, 2007: 317.

² A kérdésre részletesebben lásd: Valuch, 2001: 336–340.

³ Z. Karvalics, 2010: 16–31.

⁴ Uo. 36–37.

⁵ Uo. 32.

⁶ Uo. 38–39.

⁷ MNL OL P 2144. Határozatok az 1955. április 14–15-én tartott titkársági ülésről. 33. d.

⁸ A Kossuth Klub. *Természet és Társadalom*, CXIV. évf. 1955. 2. sz. 117. (Idézetek: Uo.)

⁹ Kossuth-Klub. Ünnepelesen megnyílt a budapesti értelmiség klubja. *Magyar Nemzet*, XI. évf. 19. sz. 1955. január 23. 5.

¹⁰ Ünnepelesen megnyílt a budapesti értelmiség „Kossuth”-klubja. *Népszava*, LXXXIII. évf. 19. sz. 1955. január 23. 5.

¹¹ *Természet és Társadalom*, CXV. évf. 1956. 2. sz. 118. (Idézetek: Uo.)

¹² MNL OL P 2144. A Társulat budapesti klubjainak működése és további fejlesztése. 33. d.

¹³ Uo. Jelentés a társulati tagság közötti munkáról. 33. d.

¹⁴ MNL OL P 2144. Határozati javaslat. A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Országos Elnökségének határozata a társulati tagság közötti munkáról. 34. d.

¹⁵ Ólmosi, 1992: 90–110.; Hegedűs, 1989: 7–32.; Hegedűs, 1992: 39–53.

¹⁶ Hegedűs, 1989: 10–12.

¹⁷ OSZK, 1956-os Intézet OHA. Kuczka, 1987–1988. 291.

¹⁸ Hegedűs–Rainer (szerk.), 1989.

¹⁹ A történésvitára részletesen lásd: Hegedűs–Rainer (szerk.), 1990.

²⁰ A filozófusvitára részletesen lásd: Hegedűs–Rainer (szerk.), 1989b.

²¹ OSZK, 1956-os Intézet OHA. S. Szabó, 1988–1989. 2.

²² A sajtóvitára részletesen lásd: Hegedűs–Rainer (szerk.), 1991: 67–174, 225–260.

²³ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 34. ö. e. 1956. június 30.

²⁴ Arra részletesen lásd: Hegedűs, 1994: 21–74.

²⁵ A vita jegyzőkönyve nem készült el, elkészültét valószínűleg a forradalom kitörése hiúsította meg. Annak tartalma azonban rekonstruálható a *Szabad Ifjúság* 1956. szeptember 21–22-ei és a *Magyar Nemzet* 1956. szeptember 21-ei cikke alapján, azokat közli: Hegedűs–Rainer (szerk.), 1992: 151–159.

²⁶ Hegedűs–Ember–Bohó (szerk.), 1994: 108–178.

²⁷ Uo. 176–178.

²⁸ Hegedűs, 1989: 27–28.

²⁹ MNL OL P 2144. Jelentés a TTIT könyvtárainak munkájáról. 1954. jan. 1-től 1955. márc. 1-ig. 33. d.

³⁰ Z. Karvalics, 2010: 104.

³¹ Hegedűs, 1989: 104.

³² Z. Karvalics, 2010: 101–102.

³³ Uo. 102–103.

³⁴ Egy rémhír ismét szétpukkan. *Népszabadság*, I. évf. 28. sz. 1956. december 8. 5.

- ³⁵ MNL OL P 2144. Az országos küldöttgyűlés referátumának tézisei. 34. d.
- ³⁶ Uo. Beszámoló a Kossuth Klub 1957. március–június havi működéséről.
- ³⁷ *Népszava*, 1956: 4.
- ³⁸ *Népakarat*, 1957: 4.
- ³⁹ Z. Karvalics, 2010: 105–107.
- ⁴⁰ Országgyűlési Napló, 1967: 1657.
- ⁴¹ MNL OL P 2144. Összefoglaló jelentés a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál /Budapest, VIII., Bródy Sándor u. 16./ 1958. VI. 22 – VIII. 8. között megtartott évi rendszeres dokumentális ellenőrzés megállapításairól. 34. d.
- ⁴² ÁBTL M-34613. Pál Tamás ügynök jelentései.
- ⁴³ ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. „Pál Tamás”.
- ⁴⁴ Uo. Pál Tamás levele Méd elvtárshoz. 14–15. A levél tulajdonképpen politikai hitvallásnak tekinthető, amelyben az ügynök részletezi, miként tette fel életét a párt szolgálatára (1947 óta párttag), s hogy az „1953 óta [őt] ért politikai csalódások özöne egy időre, főleg 55-től sok zavart, ingadozást okozott” benne. Politikai képzetlensége és családi viszonyai miatt nem látta, hova vezethetnek az események, így munkahelyén forradalmi bizottsági elnök lett. Ezért, miként azt Pál Tamás írta: „*úgy érzem bűnöket nem követtem el, annak ellenére, hogy ma már tisztán látom, subjektíve bármilyen jó szándékúan, objektíve mégis segítettem az ellenforradalmi tendenciák kibontakozását*”. Az ügynök útmutatást is kért a levél címzettjétől arra nézve, hogy maradjon-e akkori munkahelyén és beosztásában, ugyanis, mint írta: „*felmerül bennem az, hogy nem bizonyíthatnám-e be tiszta szándékaimat a nép és a Párt iránt ott, ahol most dolgozom*”. A tulajdonképpen bűnbánatot mutató ügynök pedig talán maga is érezte, hogy túllő a célon, ezért ekképp zárta sorait: „*Talán sok frázis van a levélben, és tudom, hogy nehéz megtanulni olyan egyszerűen élni és gondolkodni, beszélni és cselekedni, mint ahogyan azt Lenin tette. De bárhol leszek is, úgy igyekszem, hogy egyre közelebb kerüljek ahhoz az eszményhez, amelyet magamban hosszú évekkel ezelőtt kialakítottam.*” Uo. 16–17.
- ⁴⁵ A jelentés alapján a MÉFT a forradalmi nézeteket kívánta továbbvinni, s már a harcok elülte után, 1956. november 26-án vagy 27-én alakult meg. Az ügynök szerint, aki maga is részt vett az ülésen, mint forradalmi bizottsági elnök, a MÉFT igyekezett „*értelmiségi csúcsszervvé*” alakulni. A szóban forgó tanácskozáson a felsorolás alapján (az egyes személyek neve mögött több helyen is szerepel a küldő szervezet) Pais Dezső – elnökként –, Markos György, Nagy Tamás, Tarján Rezső, Benke Gyula, Gyarmathy István, Fekete Ferenc, Nizsalovszky Endre, Járdányi Pál, Déry Tibor is részt vett, összességében hozzávetőleg 150-en lehettek. A Markos által felolvasott programnyilatkozat alapján a már tagként számon tartott szervezetekhez csatlakozott a TTIT is.
- ⁴⁶ Markos György: közgazdász, illegális kommunista, majd az MKP és az MDP tagja, 1956-ban a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságföldrajzi Tanszékének vezetője. Részt vett a Petőfi Kör vitáin, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága egyik vezetője. Hegedűs–Rainer (szerk.), 1990: 192–193.
- ⁴⁷ Krisna P. S. Menon: India Szovjetunióba akkreditált nagykövete, de emellett Varsóban és Budapesten is tevékenykedett mint diplomata. A forradalom és szabadságharc ideje alatt közvetítő szerepet igyekezett betölteni a Nagy Imre-kormány és a szovjetek között. Szilágyi, 1987.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.2. M-34613 Jelentés, 1957. szeptember 5. A „MÉFT”-ről. 18.
- ⁴⁹ Uo. Jelentés, 1957. szeptember 5. Csillag Zoltánról. 27.
- ⁵⁰ ÁBTL 3.1.2 M-34613/1. Jelentés, 1973. május 12. A „Pál Tamás” fn. ügynök „M” dossziéjának anyagairól.
- ⁵¹ ÁBTL 3.1.1. B-94492. Beszervezési javaslat, 1957. október 8. 5.
- ⁵² Uo. 10.
- ⁵³ Uo. 5–6.
- ⁵⁴ A kérdésre lásd: Horváth, 2014: 25–26.
- ⁵⁵ Rainer, 2007: 112–113.
- ⁵⁶ ÁBTL B-94492. Jelentés, november 8. Beck Lászlóné „Farkas Gizi” fn. inf. beszerzésének végrehajtásáról. 15.
- ⁵⁷ Uo.
- ⁵⁸ Uo. Jelentés, szeptember 13. Beck Lászlóné pa. a Budapesti Előadás-rendező Iroda beosztottjával társadalmi kapcsolat felvételéről. 11–12.
- ⁵⁹ Az 1957. januári sztrájk és tüntetés után március 15-én a karhatalom lényegében megszállta a fővárost, hogy elejét vegye a „Márciusban újrakezdjük”(MUK) jelszó hatására kitörő újabb felkelésnek; mindemellett mindez erődemonstrációs célzatú is volt.
- ⁶⁰ ÁBTL B-94492. 12–13.
- ⁶¹ A kizárás oka nem a megbízhatatlanság, hanem „*hírszerzési lehetőségeinek*” csökkenése volt, vagyis a belügy már nem látta hasznát, így okát sem foglalkoztatásának. Ugyanakkor a kizárásra tett javaslat kapcsán a javaslattevő ezt írta: „*A kizárást nem javaslom közölni, mert esetleg úgy értelmezhetné, hogy nem bízunk már*

benne.” Uo. Javaslat, 1960. szeptember 1. „Farkas Gizi” fn. informátor kizárására. 33–35. Az informátor kizárására lásd: Uo. Jelentés, 1964. május 21. „Farkas Gizi” fn. informátorról. 37–39.

⁶² Uo. Jelentés, 1964. december 14. „B”-dossieré visszaküldése. 40.

⁶³ Uo. Jelentés. Budapest, 1969. november 26. Tárgy: „Farkas Gizi” fn. inf. 51.

⁶⁴ Uo. Az 1969. november 26-a és 1976. július 12-e közötti javaslatok, jelentések, nyilatkozatok. 52–112.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 3.1.1. Beszerzési dossziék
 B-94492 Farkas Gizi
- 3.1.2. Munka dossziék
 M-34613 Pál Tamás
 M-34613/1. Pál Tamás

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

276. f. MDP központi szervei
 52. cs. Központi Vezetőség
- P 2144 Tudományos Ismeretterjesztő Társulat iratai

Országos Széchenyi Könyvtár, 1956-os Intézet Oral History Archívuma (OSZK, 1956-os Intézet OHA)

Kuczka, 1987–1988

Interjú Kuczka Péter költővel, íróval, műfordítóval. Készítette Havas Fanny 1987–1988-ban. Országos Széchenyi Könyvtár, 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 48. sz.

S. Szabó Ferenc, 1988–1989

Interjú S. Szabó Ferenc Parasztpárti politikussal, agrármérnökkel, tanárral. Készítette Csicskó Mária 1988–1989-ben. Országos Széchenyi Könyvtár, 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 110. sz.

Nyomtatásban megjelent források

Hegedűs (szerk.), 1994

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. V. kötet. *Gazdasági vezetés – Műszaki fejlesztés – Kertmagyarország?* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András. Budapest, 1956-os Intézet.

-
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1989a
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. I. kötet. *Két közgazdasági vita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE.
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1989b
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. II. kötet. *Filozófusvita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE.
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1990
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. III. kötet. *Történészvita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE.
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1991
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. IV. kötet. *Partizántalálkozó – Sajtóvita.* Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó – 1956-os Intézet.
- Hegedűs–Rainer (szerk.), 1992
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. kötet. *Pedagógusvita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó – 1956-os Intézet.
- Hegedűs–Ember–Bohó (szerk.), 1994
A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VII. *Iparművészvita – Orvosvita.* Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Ember Mária (első rész) – Bohó Róbert (második rész). Budapest, 1956-os Intézet.
- Országgyűlési Napló, 1967
Az Országgyűlés 33. ülése 1957. évi május 9-én, csütörtökön. In *Országgyűlési Napló, 1953.* II. kötet. 28–51. ülés (1956. július 30. – 1958. szeptember 26.). Budapest, k. n.

Sajtó

- Magyar Nemzet*, 1955
Kossuth-Klub. Ünnepélyesen megnyílt a budapesti értelmiség klubja. *Magyar Nemzet*, XI. évf. 19. sz., január 23.
- Népakarat*, 1957
Az Ódry Árpád-émlékiállítás ma, szombaton délben nyílik a Kossuthklubban. *Népakarat*, II. évf. 80. sz., április 6.
- Népszabadság*, 1956
Egy rémhír ismét szétpukkan. *Népszabadság*, I. évf. 28. sz., december 8.

Népszava, 1955

Ünnepélyesen megnyílt a budapesti értelmiség „Kossuth”-klubja. *Népszava*, LXXXIII. évf. 19. sz., január 23.

Népszava, 1956

„A női egyenjogúság a gyakorlatban”. *Népszava*, LXXXIV. évf. 247. sz. október 19.

Természet és Társadalom, 1956

Természet és Társadalom, CXV. évf. 2. sz.

Természet és Társadalom, 1955

A Kossuth Klub. *Természet és Társadalom*, CXIV. évf. 2. sz.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Szilágyi, 1987

Szilágyi Sándor: A Parasztpárt (Petőfi Párt) vezetésének memoranduma 1956 decemberében. *Beszélő*, 1. évf. 1. sz. (19. sz.) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-parasztpart-petofi-part-vezetesenek-memoranduma-1956-decembereben> (utolsó letöltés: 2017. május 7.)

Hivatkozott irodalom

Déry, 2007

Déry Attila: *Józsefváros. Budapest építészeti topográfia*. 4. kötet. VIII. kerület. Budapest, Terc.

Ólmosi, 1992

Ólmosi Zoltán: A Berzsenyi Körtől a Petőfi Körig. *Múltunk*, XXXVII. évf. 1. sz. 90–110.

Hegedűs, 1989

Hegedűs B. András: A jegyzőkönyvek elé. In *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján*. I. kötet. *Két közgazdasági vita*. Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András – Rainer M. János. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE. 7–32.

Hegedűs, 1992

Hegedűs B. András: Adalékok a Petőfi Kör történetéhez. In *1956-os Intézet, Évkönyv I*. Szerkesztette: Bak János – Békés Csaba – Hegedűs B. András – Litván György. Budapest, 1956-os Intézet, 39–53.

Horváth, 2014

Horváth Sándor: „Apa nem volt komcsi”. A mindennapi kollaboráció és az ügynökkérdés határai. In *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Szerkesztette: Horváth Sándor. Budapest, Libri Kiadó, 25–26.

Rainer, 2007

Rainer M. János: Állami erőszak és ellenállás Magyarországon 1956 előtt. In *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban*. Szerkesztette: Gyáni Gábor – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 112–113.

Valuch, 2001

Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris.

Z. Karvalics, 2010

Z. Karvalics László: *Egy értelmiségi tömegszervezet hétköznapijaiból. A TIT születése és első évei 1953–1964*. Szeged, JATEPress.